

Dr Ilija Kecmanović

VELJKO PETROVIĆ U SARAJEVU

Pesnik, pripovedač, esejista i istoričar umetnosti, Veljko Petrović je manje poznat kao publicista i novinar. A na tom polju i na tom poslu, u svoje vreme vrlo opasnom i nesigurnom, on je proveo jedan deo svoje mladosti, svoga života. Već 1903. godine, kada mu je bilo devetnaest godina, Veljko se javlja u zagrebačkom Srbobranu, kao njegov dopisnik iz Pešte, sa političkim člancima i dopisima, da zatim postane stalan član redakcije toga vodećeg lista Srba u Hrvatskoj. On je u Pešti saradnik i nekih mađarskih opozicionih listova i, sa Jurajem Gašparcem, urednik časopisa Croatia, kojim obaveštava mađarsku liberalnu javnost o kulturnom životu Srba i Hrvata; na tom poslu Veljko daje niz prevoda naših istaknutih pisaca na mađarski jezik i prikazuje njihovog književnog dela. Jedno vreme, pre no što će preći u Sarajevo, urednik je sremsko-mitrovačke Slobode, a u leto 1909. godine stalno se nastanjuje u Sarajevu, u redakciji »Srpske reči«. Posle balkanskih ratova on je povremeno dopisnik sarajevskog »Naroda«.

Štampa je u Bosni i Hercegovini u vreme kada Veljko Petrović dolazi u Sarajevo imala isuviše malu i neznatnu tradiciju. Prvi listovi u Bosni i Hercegovini javljaju se tek 1866. godine, kada zemunski tipograf Ignjat Sopron, sa dozvolom Osman-paše, osniva prvu, posle Gorazdanske 1529, štampariju u Bosni. »Bosanski Vjestnik«, službena »Bosna« i »Sarajevski Cvjetnik« nisu međutim bili predstavnici tadanje bosansko-hercegovačke javnosti, nego listovi koji su uređivani prema direktivama i uputstvima vilajetskih vlasti. Sva tri ova lista izlazila su u Sarajevu, sa tekstom u dva jezika, turskom i srpskohrvatskom; ovaj poslednji srpskohrvatski štampan je isključivo ćirilicom i Vukovim pravopisom u vreme kada on u Srbiji nije bio još ozvaničen.

Sa austrijskom okupacijom prilike se u tom pogledu u Bosni i Hercegovini nisu izmenile. Prvih godina po okupaciji bosansko-hercegovačku štampu predstavljaju zvanične »Bosansko-hercegovačke novine« i »Sarajevski list« sa izvesnim brojem manjih i uglavnom efemernih listova koje izdaju domaći ljudi u službi okupatora i predstavnici katoličke crkve i njima bliski krugovi iz redova njemačkih, mađarskih i drugih doseljenika. O slobodnoj opozicionoj štampi nije u to vreme moglo biti ni govora sve tamo do prvih godina našeg veka. Sarajevski »Trebević«, koji je uređivao jedan profesor sarajevske gimnazije,

sasvim je kratkoveka pojava, jer je ugušen već nakon prvog broja. »Srpski Vjesnik« braće Radovića održava se uz znatne napore do 1879. godine. 1897. do 1904. godine prvi je i jedini u to vreme opozicioni list u okupiranim provincijama, ali on ne izlazi u Sarajevu, nego u Mostaru.

Veljko Petrović

Tek u prvim godinama XX veka javljaju se u većem broju listovi koje izdaju domaći ljudi — Srbi, Hrvati i Muslimani (odvojeni jedni od drugih), sa svojim programima i zahtevima. Interesantno je da se opozicioni listovi, koji su već tada na jednoj određenoj visini, javljaju ne samo u Sarajevu, glavnom gradu Bosne i Hercegovine, nego, više-manje, u isto vreme i u Mostaru i u Banjaluci. Dok je »Srpska riječ« pokrenuta u Sarajevu 1905. godine, vođena tadanjom sarajevskom srpskom čaršijom, »Narod« pokreće jedna grupa srpskih intelektualaca i građana u Mostaru, a »Otadžbinu« grupa političkih radnika koji su se okupljali oko borbenog i vehementnog književnika Petra Kočića u Banjaluci 1907. godine.

Stalne saradnike za svoje listove nije bilo moguće naći u Sarajevu, a pogotovo ne u Mostaru i Banjaluci, tako da su njihovi izdavači bili upućeni jednim delom i na pomoć koju su im ukazivali razvijeni srpski, odnosno hrvatski kulturni centri izvan Bosne i Hercegovine. Tako su se našli u redakcijama pomenutih srpskih listova kao dobro došli saradnici: Dubrovčanin Stjepo Kobasica, Slavonac Veljko Milićević, Srbi-janac Dragoljub Janković, Ličanin Aleksandar Omčikus i, među njima, Vojvođanin Veljko Petrović. Slična situacija bila je i u nekim hrvatskim listovima, kao na primer u »Hrvatskom dnevniku«, iza kojega je stajala sarajevska nadbiskupija i koji je u svojim redovima imao gotovo sve same »strance«, Kerubina Šegvića, Kalisa Tadina, Karla Cankara i druge. Muslimanski listovi, kao na primer »Musavat«, koji izlazi u Mostaru od 1906. do 1911. godine, samo po imenu su imali u redakciji isključivo »svoje« ljude, dok su se u praksi obimno služili saradnjom i izvan svojih uži redova. Kako se često postavljalo i pitanje poverenja, neki srpski listovi, ne samo u Sarajevu nego i u drugim mestima, angažovali bi grafičke radnike iz Srbije. Tako se Veljko Petrović živo seća metara Kostića iz Smederevske Palanke u zagrebačkoj štampariji »Srbobrana« i dostojanstvenog Užičanina sa bradom Popovića, metara u Sarajevu, koji, po Veljkovom kazivanju, prelamajući list drži prisutnim saradnicima »Srpske riječi« predavanje o Pašiću i Bebelu.

Pojava Veljka Petrovića u Sarajevu u leto 1909. godine nije, prema tome, bila ni slučajna ni neobična. On je bio samo jedan od mnogih literata i novinara, jednom reči ljudi od pera, koji su ili po ličnoj inicijativi, ili po pozivu, ili zato što su bili naprosto otkomandovani od određenih društava i organizacija, pa možda i od srpske vlade, dolazili u Bosnu da tu svojom spremom i svojim iskustvom ubrzaju kulturni razvitak ovih, sticajem prilika, zaostalih srpsko-hrvatskih pokrajina, delujući u njima, dakako, i neposredno politički.

Lični slučaj Veljka Petrovića, prema obaveštenjima koje je pisac ovih redova dobio neposredno od njega, bio je ovakav: kao saradnik zagrebačkog »Srbobrana« on je među svojim tamošnjim drugovima često ispoljavao nameru da provede neko vreme u Bosni, i to radi jezika. Tako, kada su se Sarajlije obratile doktoru Medakoviću i Svetozaru Pribićeviću da im preporuče nekog mladog novinara, Srbina »od poverenja«, oni su ugrabili priliku da ispune Veljkovu želju.

Veljko Petrović je učio gimnaziju i univerzitet u Pešti i od djetinjstva je čitao njemačke i mađarske knjige. Opredivši se za srpsku književnost i poeziju, on je zaželeo da se negde, barem godinu-dve, »napaja na izvoru čistog srpskog govora«. Iz lektire i u susretima sa ljudima iz Bosne on je došao do uverenja da se tamo, u narodu, »najlepše, najčistije govori naš jezik«, da se »najlakše, najsrpskije izražavaju i složene misli i reonmani«.

Veljko je došao u Sarajevo upravo posle aneksije, to jest pošto je Bosna i Hercegovina u oktobru 1908. i formalno pripojena Austro-Ugarskoj Monarhiji. Dakle, u groznici aneksione krize, da bude svedok odjeka (u njemu) ne samo aneksije nego i zagrebačkog veleizdajničkog procesa, i onog Fridjungovog u Beču, i bombaške afere, i dačkih demonstracija, i Žerajevićeva atentata. Sećanja njegova na te dane ostala su trajno živa. Uz to je to bio za njega jedan novi svet, nešto

što nije ni Novi Sad, ni Beograd, ni Zagreb. Pa ipak, i možda baš zato, on je bio očaran tom »neobičnom sredinom« sa raznolikim nacionalnim i verskim sastavom i političkim težnjama i stremljenjima.

Pripovedač i pesnik Veljko Petrović doživio je »bosansku« problematiku na svoj način, prišavši joj po dužnosti i sa određenim zadatkom, s jedne strane, i, s druge strane, sa već od ranije poznatom silnom ljubavi i neodoljivim zanosom. Priznavao mu je ovo poslednje i Petar Kočić u svom pismu iz Banje Luke od 4. januara 1907. godine, u kom kaže: »...ja vam se najdublje zahvaljujem na vašoj punoj, toploj i impresivnoj pesmi koju ste mojoj malenkosti namjenili i u kojoj tako snažno, sa tako mnogo temperamenta, ljubavi i topline crtate sav jad i čemer, tugu sinju i nevolju ljutu moje uže podmuklo zarobljene i pritisnute otadžbine. Ljubav Đure Jakšića prema Bosni jedino se sa vašom ljubavi može porediti!« Reč je o Veljkovoj pesmi »Na Savi«, koja je objavljena u »Bosanskoj vili« u svesci prvoj za 1907. godinu, sa posvetom ispod naslova: »G. Petru Kočiću«. I to nije bila jedina Veljkova pesma sa takvim sadržajem.

Kao student prava u Budimpešti Veljko Petrović prvi put dolazi u »poslovni« kontakt sa ljudima iz Bosne i Hercegovine. Jednog ga je dana u Tekelijanumu pozvao na razgovor peštanski advokat doktor Emil Gavrila, koji je više godina bio pravni savetnik bosansko-hercegovačkim Srbima i Muslimanima u njihovoj borbi za crkveno-školsku, odnosno versku autonomiju. Doktor Gavrila je svome mladom kolegi postavio pitanje da li bi pristao da mu pomogne »pri novinarskom delu njegovog poslovanja u interesu narodne, specialno bosanske borbe«. Polaskan ovim pozivom, Veljko mu se odmah svesrdno odazvao. I tako je već tada došao u neposredan dodir sa nekim predstavnicima autonomnog pokreta Srba i Muslimana Bosne i Hercegovine. »Tu sam upoznao«, priseća se on, »nezaboravnog muslimanskog vođu Ali-bega Firdusa, Derviš-bega Miralema i još neke, i tada njihovog pismenijeg i visprenijeg, da ne kažem prepredenijeg adlatusa Šerifa Arnautovića«. I pri tome Veljko ispoljava želju i potrebu da ih »naslika«, jer toliko su mu i danas, dakle posle više od pola veka, »živi pred očima njihovi markantni likovi«; njega goni na to, po njegovim rečima, »ne samo spisateljska pasija nego i neko osećanje dužnosti...« U prvo vreme Veljko je pored Gavrile radio samo na prevodima predstavi predstavnik autonomnog pokreta, na pripremanju za peštansku opozicionu štampu izvesnih vesti i kominikea sa savetovanja muslimanskih deputacija koje bi dolazile u Peštu, pre svega prilikom zasedanja tekozvanih delegacija na kojima su delegati bečkog i peštanskog parlamenta raspravljali i o Bosni i Hercegovini.

Tako je Veljko Petrović upoznao Bosnu, srpsku i onu muslimansku, i pre nego što će doći u nju, i zavoleo i jednu i drugu ljubavljku koje se nije oslobodio ni do danas. Ona je ostala, zapravo njen glavni grad Sarajevo, utkana u njegovu mladost, u blistave dane njegovog života, prebogate optimizmom i ličnim i nacionalnim. Sa takvim raspoloženjem on se susreo i suočio sa Sarajevom, radoznao da nađe u njemu ono što je mnogo ranije dočaravao sam sebi kao san i želju. Njegova želja da upozna novu sredinu, da pronikne u skrivene niti njenog tkiva nije imala granica. Novinar bistra oka i pesnik blistave mašte,

udruženi u jednoj ličnosti, omogućili su mu i zadovoljili njegovu želju — da prozre i sagleda i ono što nije uvek dostupno profanom smrtniku. Nova sredina ga je prihvatila, a domaćini, reč je o srpskoj čaršiji, onim oko »Srpske riječi«, bili su prema njemu pažljivi. A on, oduševljen njihovim samopouzdanjem izraslim iz aneksije, njihovom domaćinskom gordošću i glasnom svešću da su svoji na svome. Veljku je naročito imponovao njihov stav »odozgo prema dole« u odnosu prema neuporedivo moćnijem osvajaču, nadahnut onom Njegoševom: »Neka bude što biti ne može!« »Švabo« je došao, misle oni više nego što govore, ali će i otići! Nestace i nesloge, ona mora nestati! A i tekovine civilizacije, nama vekovima uskraćivane, osvojiće naš čovek.

Bilo je to vreme kada, posle trenutne zbunjenosti izazvane aneksijom, u sarajevskim srpskim redovima nastaje period okupljanja borbenih snaga sa pojačanim borbenim elanom. Reaguje se na izazivanje okupatora ponosom, prezirom, pa i satirom (Savo Skarić Zembilj). Izlazi se iz perioda romantike i upućuje na realnu politiku osnivanja novih kulturnih i privrednih organizacija i jačanja već postojećih: društva »Prosvjete«, »Sokola«, pjevačkih društava, zemljoradničkih zadruga, udruženja zanatlija, udruženja žena, društava za borbu protiv alkoholizma, ubrzanom podizanju škola po selima sa čitaonicama i osnivanjem sve većeg broja novčanih zavoda. Nastoji se na održavanju dobrih veza sa Muslimanima i menja se stav prema Hrvatima, sve u duhu opšteg jugoslavenskog pokreta u kome aktivno učestvuju omladinske organizacije i istaknuti predstavnici kulturnog života u svim jugoslavenskim zemljama. »Bosanska vila« nije više u to vreme ni samo folklorna ni isključivo srpska; ona ne samo da ne odriče postojanje »hrvatstva« u Bosni, što je ranije bilo u njenom programu, nego mu, kao takvom, daje mesta, ne samo na svojim stranicama nego i u svojim redakcijama. Na njenoj naslovnoj strani nalaze se, među urednicima, pored imena Veljka Petrovića, Srbina iz Vojvodine, i imena dvojice Hrvata — Milana Preloga i Augustina Ujevića, jednoga rodom iz Zagreba, drugoga sa dalmatinskog otoka.¹

Od 1907. godine, pa do godine prestanka njenog izlaženja, Veljko Petrović je ostao veran saradnik »Bosanske vile«. On u tom vremenu objavljuje svoje pesme »Na Savi« (1907), »Povratak« (1908), pesmu punu »nacionalnog pesimizma«, koju šalje u Sremsku Mitrovicu, »Napuklo zvono«, »U noći bez sna«, »Kaprisi dede« (1909), »U roditeljskoj postelji« (1910), »Roman o palmi« (1911), »Jesenas i sad leti«, »Večiti jad«, »Bez čoveka« (1912) i »Na tankoj žici« (1913). Većinu ovih pesama on je napisao u redakciji »Srpske riječi«, zajedno sa mnogim pri-povetkama, među kojima i onu »Naš učitelj IV razreda«.

Osvojivši simpatije vlasnika i izdavača lista, Veljko je uspeo da osvoji u »Srpskoj reči« sve više mesta za feljton i po neku paru za honorisanje mladih saradnika, Jove Varagića, Miloša Vidakovića, Borivoja Jevtića i drugih. Veljko je sistematski birao teme i strane autore i zadavao mladim piscima da ih prevode. Pomoću Srškića i Hadžida-

¹) Npr. orijentaciji »Bosanske vile« u tom smislu, kako u oblasti politike tako i u oblasti kulture i umetnosti, mnogo je doprineo Dimitrije Mitrović, koji se isticao ne samo svojom darovitošću nego i retkom erudicijom.

mjanovca »iščupao bi povremeno za te mladiće honorare, najmanje pet kruna, a i to je bio novac, moglo se hraniti čitavu heftu dana«. Tadanji feljton »Srpske riječi« isticali su Pavle Popović i Skerlić u »Dnevnom listu« i »Srpskom književnom glasniku«. Zasluga je Veljkova, ako ne isključivo, a ono svakako njegova u prvom redu, da je feljton »Srpske riječi« bio na visini. Sama imena pisaca o kojima se u njemu govori, domaćih i stranih, i prilozi njihovi, predstavljaju bogatu i solidnu informaciju u oblasti naročito strane književnosti za čitaoce »Srpske riječi«. Listajući njene stranice iz 1909. i narednih godina, mi nailazimo na obilje značajnih književnih imena iz svetske književnosti u srpskohrvatskom prevodu, kao što su Gogolj, Čehov, Mopasan, Bjergson, Mark Tven, Bodler, Vajld, Frans, Meterlink, Vernharen, Ljermontov, Garšin, Arcibašev, Tolstoj, Hamsun, E. A. Po, Rostan, Fogacaro, Dostojevski, Strindberg, Žil Lemetr i Vazov od stranih, a od domaćih: Kočić, Čorović, Uskoković, Stanković, Domanović, Čipiko, Cankar i Kersnik. Informacije o njima jednim su delom iz pera Veljka Petrovića, kao i neki prevodi. On lično piše o Šopenhaueru, Bjergsonu, Šopenu, Tolstiju, Lazi Kostiću i drugima.

S obzirom na prilike i zadatke koji su se sami po sebi nametali, Veljko Petrović je, u duhu vremena i prema dnevnim potrebama, objavio u »Srpskoj riječi«, za svoga boravka u Sarajevu, i niz članaka što prigodnog što načelnog karaktera, sa političkim i kulturno-političkim sadržajem i usmerenošću. U tim člancima otkriva se ne samo stav redakcije i onih činilaca koji su za njom stajali i, ponekad, znali da pođu putem za ondašnju nacionalno-revolucionarnu mladost nedopustivog kompromisa, nego i lični stav piščev, u ovom slučaju Veljka Petrovića kao kulturno-političkog radnika i rodoljuba. Neki od tih članaka preštampani su u sabranim delima autorovim, a neke je valjalo potražiti i otkriti na stranicama novina u kojima se još jedino mogu naći. Ukazati na neke od njih, kako na one iz prve tako i na one iz druge grupe, zapravo na neka mesta u njima, znači u stvari osvetliti ulogu i uticaj Veljka Petrovića na sarajevsku štampu sa jedne strane, a s druge na okvire u kojima se ta štampa, u određenom vremenu i uslovima, kretala i mogla da kreće. Reč je o srpskoj štampi u Sarajevu, onoj opozicionoj, jer je Veljko Petrović jedino u njoj i sarađivao, a koju je, u pretežnom delu njegovog delovanja u glavnom gradu Bosne i Hercegovine, predstavljala »Srpska riječ«. Pored rubrika koje su redovno donošene u tom listu pod naslovom Književne vesti, Kulturne beleške i Naučne novosti, sa informacijama iz tih oblasti sa više manje celog srpskohrvatskog jezičkog područja, od naročitog su značaja Veljkovi članci političkog karaktera.

Povodom jedne tajanstvene afere u redovima austrougarskih generalštabnih oficira, Veljko Petrović, u članku pod naslovom »Otrovne pilule u austriskom generalnom štabu« daje ovakva obaveštenja o junaku te drame: »Još kao đak u kadetskoj školi bio je neumoran... Isto tako je radio i lano za vreme aneksione krize u Mostaru... a inače je bio ponosan čovek, koji je prezirao neznanice i liske oko sebe; naročito ga je duševno mučio žalosni protekcionizam u vojsci, gde mnogi umni slabici napreduju samo zato što su kućići i što se umeju

sagibati pred pretpostavljenim; on je žrtva korupcije, protekcionizma i nepotizma.«

U vreme kada se očekivalo zavođenje »ustavnosti« u Bosni i Hercegovini, Veljko postavlja pitanje, u ime srpske javnosti, hoće li se počevši od najvišeg mesta pa do najnižeg činovnika izaći u susret narodu ili će i dalje teška ruka apsolutizma, makar i obučena u glatku rukavicu ustavnosti, ležati na njemu.²

Proces protiv Srba u Hrvatskoj, među kojima je jedno vreme delovao u redakciji »Srbobrana«, Veljko živo prati i redovno propraća na stranicama »Srpske riječi«. »Danas se u Hrvatskoj odigrava nešto što je po svojim razmerama zamašnije, a po svojoj prirodi odvratnije i tamnije nego sve mračnosti Dražusovog procesa« — piše Veljko na stranicama svoga lista. On zagrebačke sudije naziva »bednicima koji su izgubili svaku slobodu i plemenitost od kako su primorani da, kao pijani, igraju na kanapu kome je drugi kraj u Pešti ili Beču«. ³ Kako su u to vreme budimpeštanski gradski zastupnici vraćali posetu koju su im učinili nešto ranije predstavnici sarajevske gradske opštine, Veljko Petrović konstatuje da pre svega obe te posete nisu »ni spontane ni legitimne«. »Budimpeštanski gradski zastupnici« — kaže on — »došli su u naš grad da uzvrate komandirane pohode našeg sarajevskog gradskog zastupstva, koje i samim izborom i izbornicima ne reprezentuje naše autohtono građanstvo niti je izraz njegove slobodne volje«; a kako je rukovodilac madžarske deputacije u svojoj zdravici spomenuo i istorijsko državno pravo Ugarske na Bosni i Hercegovinu, a niko od prisutnih nije na to reagovao, on mu poručuje preko »Srpske riječi« odgovor pravih predstavnika Sarajeva: »U ostalom mi smo gospodari u našoj kući i nećemo dozvoliti, nedamo da nam se iko natura za suvlasnika ili čak vlasnika našeg praga i ognjišta«. ⁴

Povodom poraza austrougarske diplomacije u Fridjungovom procesu, Veljko likuje: »Rideamus igitur! Smijmo se dakle Srbi, slobodno i ponosno u oči njuškalima koji nam za petama pužaju i vire kroz ključaonicu naših domova, hvataju nam pojedine reči, iskrivljuju ih i po nalogu donunjuju, pa ih onda prodaju za pare; smijmo se progonjeni, zatvarani, klevetani i izazivani Srbi, jer se sav sistem sa svojom svom vojskom udavio u svom rođenom blatu kojim je hteo umrljati obraz čitavog jednog naroda. Mali jedan narod izneo je visoko pobiedno zastavu istine i morala u jednoj očajnoj borbi sa ogromnom silom koja ga je htela smožditij gijama laži i nevaljalstva, tamničkom memlom i kupovanjem duša. Ali svi naponi i sve žrtve krunisani su uspehom, i kadgod se jedan narod bude tako borio za svoju čast i za svoja prava kao što su se Srbi i Hrvati za ove četiri godine, narodna stvar mora pobediti; to je opšti nauk i moral koji izvire iz Fridjungovog procesa. Narod koji je rodio Vuka Brankovića i Nastića, koji se kratkovidim partikularizmom i lokalnom uskogrudnošću rastrojio na paramparčad, diže se žrtvama i moralnom snagom do visine odakle je širi i jedinstveniji pogled na narodnu budućnost«. ⁵

²) Pred novim vremenom, Srpska riječ, 1909.

³) Veljko Petrović, Sabrana dela II. Novi Sad 1954.

⁴) Madžarski gosti iz Ugarske, Srpska riječ, 1909.

⁵) David i Golijat, Srpska riječ, 1909.

U vezi sa kolonizacijom nekih krajeva u Bosni, stranim, tuđim, nemačkim kolonistima, Veljko Petrović upozorava našu javnost na opasnost koja nam pretila: »Nema tome ni godina dana kako je u našu zemlju krišom uljeglja mađarska agrarna banka, kaže se da joj je zadatak provođenje otkupa kmetova, ali je to ustvari samo firma iza koje se krije u velikom stilu zasnovana kolonizacija; u pitanju su plodne ravnice između Banjaluke i Prijedora i Banjaluke i Bosanske Gradiške, u kojima se da niko ne zna kako i zašto, razbuktao pokret za iseljavanje među muslimanima. Mađari su ovoga puta istureni u prvu liniju sa svojom bankom, za zakup i kolonizaciju u Bosni, a za njima u stvari stoji — veliko njemačko najezda.«⁶

U Zagrebu od 1906. do 1909. godine, kada prelazi u Sarajevo, Veljko Petrović je bio svedok značajnih promena u političkom i kulturnom životu grada, koje će dovesti do saradnje Srba i Hrvata i do revolucionisanja hrvatske i srpske omladine u jugoslavenskom duhu, sa probuđenom svešću o zajedničkim interesima Srba i Hrvata. On je doživio Zagreb, u prvom susretu sa njim, kako sam kaže, kao »bratski, jugoslavenski Zagreb, potpuno odvojen kao ulje od vode, od onog drugog, zverski šovinističkog, koji je podržavala bečka, uglavnom Franc-Ferdinandova kamarila i vojna koterija«. Njegovo društvo u Zagrebu bila je ona novinarska generacija koja se formirala pod uticajem češke politike sitnog rada, nacionalne solidarnosti i organizovanosti, kulturno-prosvetnog i ekonomskog snaženja, kada naporima Vladimira Matijevića i njegovog »Privrednika«,⁷ Srbi u Hrvatskoj zasnivaju svoju afirmaciju pre svega na svojoj ekonomskoj snazi. Pošlo se tim putem i u Bosni i Hercegovini, jer je tada i iz ovih krajeva, zahvaljujući prvenstveno sarajevskoj »Prosveti«, bio priličan broj mladih ljudi na studijama u Pragu, oduševljenih »masarikovaca«. U nekim Veljkovim člancima u »Srpskoj riječi«, pa i drugde dolaze do izražaja ti praški uticaji.

»I najmanji i najsiromašniji neka dadne Vidovdanski dar u korist naših narodnih ustanova, da se ojačaju srpska škola, Prosvjeta, zemljoradnička zadruga, Soko i pevačka društva, jer sve su to tvrđice koje nas brane i koje nam daju jakosti. Obrazovanih i stručnih zanalija mi imamo tako malo, a to je stalež koji daje karakter gradovima i suzbija navalu stranih stručnjaka. Mi ne bismo mogli danas preduzeti neko veće industrijalno preduzeće jer nemamo za nj radnih sila. Danas se više ne računa narodna snaga po broju naroda, nego po industriji, trgovini i uopšte onome što je taj narod stvorio i privredio, u njegovoj produktivnoj snazi.« Tu navodi Veljko kao primer Čehe, koji svojim privrednim, prosvetnim i političkim ustanovama i udruženjima ne samo uspešno razbijaju njemačko prodiranje nego idu pobedonosno napred i »slovenskom alkom već kucaju na vrata carskog Beča«.⁸

U jednoj svojoj izjavi Veljko Petrović kaže o svome novinarskom delovanju ovo:

⁶) 36.000! — *Srpska riječ*, 1910.

⁷) Aktivnost *Privrednika* koji je bio osnovan u Zagrebu 1897. godine prenesena je i na Bosnu i Hercegovinu, gde je znatan broj mladih ljudi, među njima i ne mali broj i iz muslimanskih redova, *Privrednikovom* pomoći izučio razne zanate i osposobio se za rad u raznim granama trgovine.

⁸) Radimo neprestano! — *Srpska riječ*, 1909. godine.

»Ja sam se počeo baviti novinarstvom još čakom, od svoje devetnaeste godine. Ali u onim našim prostorno skromnim, narodnim organima, nacionalnim glasilima, ja sam radio, što bi se danas reklo mahom na kulturnoj rubrici, objavljivao veoma mnogo članaka, podlistaka, mahom prevoda. Minimalno stranačkog nadmudrivanja i polemike, a što se tiče politike, obično u sferi opštih nacionalnih ideja...«

Međutim, kao što vidimo, on je u Sarajevu, zato što su to ondašnje i onovremene prilike zahtevale, pisao i članke sasvim drugog karaktera, kao, na primer, onaj u kome poziva čitaoce »Srpske riječi« u borbu protiv alkoholizma, navodeći primere o štetnosti i teškim posledicama pijančenja. I razmišlja o tome: »Zima je, nema rada, a novaca je još preostalo od jesenje žetve; tu su slave i praznici, vino pretečeno, pravo blagovanje za srpski narod, i za terevenke, za zdravice i za noževе«. Pa navodi primer: »Za poslednjih nekoliko dana (o praznicima i slavama) sarajevsko 'srbstvo' je izgubilo osam života; u jednoj zimskoj noći u kojoj noževi rade, pogiboše dvojica, trojica zadobiše teške rane, a dva para ubilačkih ruku onemogućišе za rad teške lisičine...«

Kako »Srpska riječ« nije imala uvijek jednu i čvrstu liniju, a u prve dvije godine Veljkovog delovanja u Sarajevu bila je u njemu jedini opozicioni list, među članovima redakcije i izdavačima lista dolazilo je do nesporazuma i neslaganja. Veljko Petrović, koji je bio obavezan, s jedne strane, prema onima koji su ga poslali u Bosnu a, sa druge, prema svojoj savesti, nije izgubio ravnotežu niti je podlegao oportunističkim skretanjima svojih »poslodavaca«. Vidi se to i iz jednog izveštaja vladinog komesara za grad Sarajevo Zemaljskoj vladi. U njemu se kaže, pored ostalog, da Vasilj Grdić putuje po Bosni pod firmom društva »Prosvjete« da bi, u stvari, sproveo agitaciju protiv »Srpske riječi« kao nedovoljno opozicionog lista, te da Aleksandar Omčikus i Veljko Petrović treba da u roku od dva mjeseca napuste redakciju »Srpske riječi« kako bi se na taj način otklonili uticaji koji su preko njih vršeni iz Srbije.

U aprilu 1910. godine pripremaju se promene u redakciji, kojima zanatlije i takozvani mali ljudi nisu bili zadovoljni, za razliku od čaršije koja je i dalje podržavala liniju toga još uvek jedinog »opozicionog« lista u Sarajevu.⁹ U toj situaciji neminovno je ostalo otvoreno pitanje hoće li Veljko Petrović i dalje ostati u redakciji. U atmosferi pred otvaranje Sabora Bosne i Hercegovine on je ipak, i to svakako pod uticajem zagrebačkih koalicionaša i instrukcija koje je primao iz redova srpskih članova toga Sabora, napisao ove redove:

»U času kada je srpski narod u Bosni Hercegovini preko svojih poslanika u Saboru započeo jedan određen i pozitivan rad..., klerikalni gavranj udariše u svoje denuncijantsko graktanje, a špekulanti i paraziti u kuđenje i omalovažavanje srpskog naroda i njihovih predstavnika..., da pomrače ugled i poverenje koje su pred ozbiljnim faktorima stekli dignuvši za ovo kratko vreme saborske rasprave do retke visine.«¹⁰ Predstavnik nacionalno-revolucionarne omladine, koja u

⁹) »Narod« je obnovljen, prešao iz Mostara u Sarajevo 22. oktobra 1911, a »Otadžbina« 6. septembra iste godine.

¹⁰) Dva metoda mržnje, — *Srpska riječ*, 1910. godine.

to vreme postaje sve značajniji faktor u političkom životu Bosne i Hercegovine, Bogdan Žerajić odgovorio je, međutim, na ovu kompromisnu situaciju i orijentaciju jednog dela saborskih poslanika revolverskim mecima, kojima je dočekaao poglavara zemlje barona Varešanina na dan otvaranja Sabora.

Neko je, namerno ili slučajno, dostavio vladi da je Veljko Petrović negde izjavio: »Ako Grđić skupa sa Dedijerom dođe u redakciju »Srpske riječi«, onda će se moći raditi dobro, a što je najvažnije, biće preokreta i izneće se delo na videlo.« A u jednom konfidentskom izveštaju iz septembra 1909. godine kaže se da je iz Sarajeva u Novi Sad upućen za »Zastavu« članak u kome se kaže da je »Srpska riječ« povezana sa vladom i da je autor toga članka Veljko Petrović, »inače mađarski pravnik i rodом Bačvanin i prijatelj Jaše Tomića«.¹¹

Veljko Petrovića je naročito zainteresovao u Sarajevu život bosansko-hercegovačkih Muslimana, tih »po krvi i jeziku«, naših, srpskih i hrvatskih ljudi, koji se odvajaju od svoga korena verom i privilegijama koje su sa njom uživali pod turskom vlašću i koriste se time pod austrijskom, ne žele da ih se liše, nego naprotiv nastoje da ih po svaku cenu održe. Njega, kao »stranca«, interesovali su odnosi Muslimana prema Hrvatima, odnosno prema Srbima i ovih prema njima, o kojima je naročito ranijih godina mogao da čuje samo jednostrana obaveštenja kako sa hrvatske tako i sa srpske strane. Njemu je morala pasti u oči i zainteresovati ga borba koju »kršćani« i »rišćani« vode za muslimanske duše i uzajamno se, u toj borbi, poništavaju i krve i onda kada naoko održavaju jedni sa drugima dobre i najbolje sugrađanske i komšijske veze i odnose. Lucidni A. G. Matoš okarakterisao je to stanje, koje je naročito dolazilo do izražaja u Sarajevu, u rečenici: »Tri najglavnije evropske struje, muhamedanstvo, katolicizam i bizantizam sastaju se tu u Sarajevu, u jednoj te istoj duši narodnoj, a da se ne dodiruju... Sarajevo je raskršće« — kaže dalje Matoš, »sa putevima u Carigrad, Zagreb, Cetinje—Beograd, Beč—Pešta i Jerusalem«.¹² Ivo Andrić je ovu pojavu ovaplotio u svojoj priči o trima tornjevima koji u Sarajevu izbijaju časove u pristojnom odstojanju jedan od drugoga kako bi i na ta način pokazali da njihovi vernici nisu, bolje reći neće da budu jedni i jednaki.¹³ Kao nekom kobnom slučajnošću referent Nobelovog fonda u svojoj reči o Ivi Andriću, u trenutku kada mu je dodeljivana Nobelova nagrada, našao je da pored ostaloga, navede i ovaj Andrićev tekst kao obeležje jedne sredine i jednog vremena u kome se rodio i izrastao prvi jugoslavenski dobitnik Nobelove nagrade.¹⁴

Mnoge zabeleške, skice i crtice upravo iz tog sarajevskog muslimanskog sveta, koje su nosile u sebi obilnu i dragocenu građu za pripovetke iz sarajevskog života, nastale su po kazivanju Veljkovom u

¹¹) Vojvođanski novinar i političar sa kojim Veljko Petrović, naprotiv, nikada nije bio u dobrim odnosima.

¹²) »Hrvatsko pravo« od 2. i 10. novembra 1908.

¹³) U pripovetci »Pismo« iz 1920. godine. Odabrane pripovetke II, Srpska književna zadruka, 1954. godine.

¹⁴) Naša štampa u decembru 1961. godine povodom svečanosti dodjeljivanja Nobelove nagrade Ivi Andriću.

ratovima, tako da Sarajevo u ovom našem darovitom piscu nije našlo, pored svoga novinara i publiciste, i svoga pesnika i pripovedača u onim srazmerama u kojima je on to hteo i mogao da bude. Pa ipak, u jednoj svojoj priči on se u punoj meri odužio Sarajevu kao pripovedač, kao umetnik koji je iz jednog određenog aspekta, literarnim sredstvima, vrlo ingeniozno osvetlio sarajevske, pa i bosansko-hercegovačke prilike i odnose. Reč je o njegovoj pripovetki »Džafer-beg Rizvanpašić«, koja je objavljena u »Letopisu Matice srpske« 1912. godine, godinu dana pre nego će njen autor napustiti Sarajevo, da bi ga sada, preko sarajevskog »Naroda«, kao dopisnik iz Beograda, obaveštavao o tamošnjim zbivanjima.

Ova pripovetka Veljka Petrovića, na koju se već iduće godine osvrće Isidora Sekulić,¹⁵ nije doživjela dovoljan publicitet i ostala je malo poznata u krajevima iz kojih je ponikla i o kojima govori. Nas ovoga puta interesuje prvenstveno njen sadržaj, ono što je u njoj rečeno kao viđeno i doživljeno.

Pisac počinje tu svoju pripovetku pohvalom Sarajevu, glavnome gradu Bosne i Hercegovine, gradu koji je, kako on kaže, »lep u svako doba da ga se ne može nagledati«. Da se zatim zadrži na izvesnim crticama kojima želi da osvetli neke specifične oblike, barem za sarajevske prilike, sudara istoka sa zapadom. Alajbeg ne raspoznaje švapske pare, jer neće da ih raspozna, pa kad nešto ima da plaća, on zahvati u džep i vadi punu pregršt sa rečima prkosa i ponosa: »Uzmi koliko ti treba!« A kada ide u džamiju, njega niko ne može na tom putu zaustaviti, osim »kakva okrugla bela švabka«. A za sarajevskih večeri, kada razdragane bule, praćene izmećarima ili muževima, koji ispred njih nose fenjere, odilaze na sela, stare hanume vajkaju se i žale što »nema više onog sevdaha«, jer sva omladina polude za švapskim rospijama.

U kavani, punoj dima sede za jednim stolom španjoli, bankarski djetici u smokinima, i mešaju tri jezika, piju šampanjac i hvataju glasove spremajući se da započnu pjesmu. A za drugim »Turci« i među njima Džafer-beg, izložen optužbama da se »povlašio«. Ne mogavši više podnositi prigovore i grdnje svojih najbližih, on napušta njihovo društvo i prilazi, sa punom čašom u ruci, stolu piščevu da se njemu požali i izjada: »...Nezadovoljan sam sa sobom i sa svijetom ne znajući čiji sam i kome pripadam... I jesam Turčin i nijesam Turčin, i vaš sam i nijesam vaš! Treba da sam Bošnjak. A šta je to? ...Moj otac je valjda mogao biti samo musliman. Vjera mu je davala svu sadržinu i on je osjećao živo zajednicu sa milionima Muhamedovih šljedbenika...«

Za pretka ovog Veljkovog sabesednika, intelektualca, Bošnjak je značio što i »najobesniji, najortodoksniji i najnezavisniji aristokrata i feudalac u kalifinoj golemoj državi«, i on je imao puno razumevanje za onog bega iz Rogatice koji je, kada se vratio sa čabe, govorio da »nejma pravog islama iziv Rogatice i Ključa«. On pokazuje razumevanje i za svoga oca koji je znao da govori o Omer-paši Latasu kao »da-

¹⁵ Nazivajući ga vrlo duhovito i adekvatno »rečju zemlje«, Isidora Sekulić vidj u Veljku i njegovim novelama Bosnu i bosanske muslimane, a Veljkova Džafer-bega stavlja u red njegovog »velikog toplog rodoljubivog ciklusa«, Letopis Matice srpske za 1911.

volskom kopiletu i domuzu koji je udarao begove u bukagije i sijekao im uporne, ohole glave, pa čim glava padne, grune top, a raja se iza zaptivenih kanata na svaki pucanj krsti». »Alal mu vjera!« A sin njegov postao je, eto, Srbin uprkos švabskoj vlasti i svojim jednovercima, muslimanima, i bio je tek sada srećan i zadovoljan i osećao se nekako sigurnim. Govorio je — ima nas deset miliona, pa ćemo, udruženi, osnovati svoju veliku državu itd.; ali bi pri tome ipak redovno pomislio: »...A koliko će biti nas muslimana tada?« I sa stidom bi priznavao samom sebi, da ga je »u duši zazeblu: bićemo mala majušna manjina!«

Za Džabićeva se pokreta od njega traži sa srpske strane da podje u borbu zajedno sa svojim jednovernima, a njemu se nije išlo u društvo hodža, u borbu koju su vodile hodže, kao i onu Gradašćevićevu, u kojoj se ustalo protiv sultana zato što je uveo reforme, ukinuo čalme i uveo francusko odelo. Pa ipak je za grčko-turskog rata uzalud sam sebi pričao da nema ništa zajedničko sa Turcima, jer je njegovo srce strahovalo za njih.

Džafer-begovi drugovi bili su Srbi, školovani ljudi kao i on, advokati, lekari, novinari, sveštenici, svi odreda opozicionari i napredni ljudi, koji su se kao i on borili u svojim domovima sa zaostalošću svojih starijih. I njihovi očevi »bili su begovi, pravoslavni ćurkaši, koje bi jedna težačka pobuna kmetova možda izmrcvarila prije nego naše begove«; bili su to oni »sijedi« koji, kako ih Veljko Petrović otkriva na usta Džafer-begova, mrka lica, golemih crvenih fesina, sa brojanicama u ruci ubiru hak i na čitluku biju kmetove i daju da im kmetice dušeke nameštaju pod orahe kraj izvora tepajući: »Lijepi naš gazda.« I te iste srpske gazde su pred Tašlihanom na ćilimima »kahvu pili, eglenisali i palili čibuke, terajući srpske seljake da im »neprestano temenaju«, da bi po austrijskoj okupaciji častili austrijske oficire kako bi se domogli unosnih vojnih liferacija. Pa i majke njihove, jednih i drugih, muslimanke i pravoslavne, ne odudaraju u mnogo čemu jedne od drugih, obje su bogomoljke i obje znaju da »uzdišu i danas za starim, ljepšim turskim vaktom i mrze sve priječansko«.

Pa ipak, pored svega toga, pored te srodnosti i sličnosti, žali se Džafer-beg, porodice tih njegovih prijatelja primale su ga nekako rezervisano, prilazile su mu nekako »programski«. Njihove žene, inače slobodne u ophođenju za razliku od svojih majki, vodile su računa o tome da se ne vide zajedno sa njim, »Turčinom«. I tako je na jednoj zabavi Kola srpskih sestara došlo do otvorenog skandala: Na igranci se ni jedna žena nije htela da uhvati pored njega. A kada je on prišao jednoj od njih, ženi svog najboljeg srpskog prijatelja, doživio je da ga je ovaj iznenada šćepao za mišicu i podviknuo mu: »Nećeš vala, sa mojom ženom igrati; dovedi svoju amo da i ja poigram s njome, pa onda! Vi, Turci, da igrate sa našim, a svoje držite u kafezu!«

Džafer-beg je na to, kao izbezumljen, otrčao svojoj kući, probudio svoju ženu i, zbunjen i unezveren, pozvao je da se obuče najsvečanije i da odmah pođe s njim na Srpsku zabavu. U to se ispreči između njih Džaferova majka: »Šta, među vlahinje? Tamo gde vlasii igraju? Među polunage bestidnice? Zar svoju ženu begovicu i pašinicu da izmećeš djaurskim očima? Dok sam ja živa, nećeš... Ti nisi njihovo društvo, ti si musliman i beg...«

Džafer je podlegao majčinim rečima, srušio se na pod i, kidajući sa sebe svečano odelo, zaplakao kao dete. Ne mogavši da se više vrati u svoje srpsko društvo, pridružio se »jezuitima i mehkišima«, a kada se zbog toga sam nad sobom zgrozio, raškrstio je i sa njima sa kojima ga, kako sam kaže, ništa ne vezuje osim mržnje prema Srbima. Ali pored svega ovoga, Veljkov Džafer-beg je verovao da će njegovi sinovi i unuci, i sinovi i unuci onih njegovih Srba »doživeti još prečišćeniji nacionalizam, zajedničku i jedinstvenu dušu, poglede i silu«. On veruje u tu »jedinstvenu dušu« zato što je »nazire i žudi za njom«.

Tako su se rastali naš pisac i njegov sarajevski sabesednik, ne shvativši do kraja jedan drugoga. Sa vrha Logavine ulice, u sitne sate, on se ponovo sa divljenjem obraća sarajevskom pejzažu: »Podamnom spava grad na koji se prostrla bela svila blage jesenje mesečine... a nadamnom šume breze tanke, bele nagnuvši svoje snene glavice jedna na drugu«. Pesnik pobožno osluškuje glas Arapina, slavnog mujezina koji je došao za Ramazan iz Meke u Sarajevo i sada »okušše sabah«, molitvu za mrtve, za poginule gorde beduine, janjičare, paše, begove ugledne nizame...

Srpska štampa koja je pokretana u Sarajevu, Mostaru i Banjaluci, da bi se, kada su to prilike zahtevale, skoncentrisala u Sarajevu, ima da zahvali za svoj razvitak i nivo koje je dostigla, među stalnim saradnicima i urednicima koje je dobivala kao pomoć izvana u prvom redu Veljku Petroviću. Svojim talentom i kulturom, kao i svojom ljubavi za bosanskohercegovačko tlo i ljude na njemu, on je delovao u Sarajevu kao jedan od značajnih faktora koji će srpsku štampu u Sarajevu održavati na visini savremenih, u prvom redu srpskih, nacionalnih i kulturnih težnji i zadataka.

Njemu, Veljku Petroviću, treba svakako pripisati jedan, i ne mali deo zasluga za priznanja koja je srpska sarajevska štampa dobivala sa više strana, a napose iz Srbije, od nekih srbijanskih beogradskih listova i časopisa. U tim okvirima treba svakako istaći Veljkovo vanredno osećanje i razumevanje bosanske problematike koja, upravo u vreme njegovog boravka i njegovog literarnog i publicističkog delovanja u Sarajevu, dobiva nove i zanimljive oblike.

Bilo je to doba aneksione krize i pripremanja i otvaranja Bosanskog sabora. U to vreme i na toj platformi ostvarena je živa saradnja između Srba i Muslimana. Povodom samog akta aneksije, u Budimpešti (gde nalaze izdašnu pomoć među vojvođanskim Srbima) Srpska i muslimanska narodna organizacija iz Bosne i Hercegovine dala je zajedničku izjavu protiv aneksije, rešena da za to pitanje zainteresuje velike sile. Izvršni odbor je tako poslao u inostranstvo, u Carigrad, Pariz i London, pored ostalih i Ali-bega Firdusa i dr Murata Sarića. To su bili događaji koji su prethodili Veljkovom dolasku u Sarajevo i čije je odjeka imao prilike da osjeti i uoči. »Srpska riječ« bila je tada jedno vreme jedini srpski opozicioni list koji je zastupao zajedničke interese onih krugova koji se nisu mirili sa aneksijom.

Njihovi apeli upućeni svetskoj javnosti ostali su, međutim, bez odjeka. Valjalo je ili se pomiriti sa gotovim činom potpuno i bez rezerve, ili nastaviti borbu drugim putevima i drugim sredstvima. Verska podvojenost, uticaji iz susednih hrvatskih i srpskih zemalja koje su i

same u sebi bile ogrezle u protuslovljima, delovanje propagande za kojom je stajala okupaciona vlast i militantne verske organizacije, sa sve oštrijim oblicima borbe za nacionalizovanjem Muslimana, dovešće do sve većeg zaoštavanja među nacionalno i verski podvojenim stanovništvom Bosne i Hercegovine. Ti i takvi odnosi došli su do izražaja u onovremenoj štampi, ponekad u vrlo mučnim oblicima. U to vreme i u takvoj atmosferi Veljko Petrović je i kao javni radnik i kao novinar i, napose, kao književnik pokazao vanrednu pronicljivost u sagledanju onih prilika i odnosa koji su bili karakteristični za stanje duhova u Sarajevu tih godina. Posmatrajući stvari, u izvesnom smislu izdaleka i nezainteresovano, on je znao da vidi i ono što drugi nisu, da nazre i ono što drugima nije bilo dostupno. I da tako, svojim poetskim čulima, nasluti i ovaploti zakutak Bosne koji će ostati kao njegov dragocen prilog kompleksu njenog poznavanja.

R É S U M É

VELJKO PETROVIĆ A SARAJEVO

Veljko Petrović, écrivain et historien des arts, s'est occupé de journalisme pendant un certain temps. Vacant à ce métier il se trouva, après Pest et Zagreb, à Sarajevo, en été 1909 où il devint membre de la rédaction de la «Srpska riječ» («Parole Serbe»). C'est ainsi qu'il contribua, comme tant d'hommes de lettres, grâce à ses connaissances et à son expérience, à un développement plus rapide de la Bosnie de cette époque. Il fut attiré vers cette région, entre autres, par le désir de connaître le pays où l'on parle la plus belle et la plus pure langue.

Il arriva à Sarajevo au moment de l'annexion de la Bosnie et fut témoin de ces événements importants et tumultueux.

Poète et auteur de contes, il a vécu les problèmes de la Bosnie d'une façon personnelle en les abordant non seulement comme journaliste professionnel mais aussi avec un grand amour et dévouement, ce qui lui fut reconnu dans une lettre de Petar Kočić.

En pleine lutte pour l'autonomie, il a eu l'occasion de connaître ses plus importants protagonistes qui demeurèrent à jamais dans sa mémoire et dans son oeuvre.

Il a réuni dans la «Srpska riječ» un certain nombre de jeunes collaborateurs doués et a introduit dans cette revue des traductions des plus importantes oeuvres de la littérature universelle, ce qui permit à la revue d'atteindre une renommée remarquable. Il a écrit de nombreux articles d'ordre politique ou littéraire qui traduisaient ses attitudes personnelles, littéraires et patriotiques.

Dans ce milieu pour lui nouveau il s'intéressait surtout à la vie des musulmans de Bosnie-Herzégovine, à leurs relations avec les Serbes et les Croates. C'est justement là-dessus qu'il a écrit de nombreux aperçus, précieux en tant que sources historiques, de sorte que Sarajevo a obtenu en cet écrivain doué non seulement un grand journaliste et publiciste mais aussi un poète et un narrateur.